

biblio.ugent.be

The UGent Institutional Repository is the electronic archiving and dissemination platform for all UGent research publications. Ghent University has implemented a mandate stipulating that all academic publications of UGent researchers should be deposited and archived in this repository. Except for items where current copyright restrictions apply, these papers are available in Open Access.

This item is the archived peer-reviewed author-version of:

Stakers gekraakt ! Een uiterst beknopte rechtshistorische analyse van de strafrechtelijke repressie van stakers in de 19de eeuw in België .

Bruno Debaenst

In : D.Heirbaut, X. Rousseaux en A. Wijffels , *Histoire du droit et de la justice / Justitie- en rechts- geschiedenis*. 2010. 698 pp.

<http://books.google.be/books?id=IvtyxFT5djEC&printsec=frontcover#v=onepage&q=&f=false>

To refer to or to cite this work, please use the citation to the published version:

B.Debaenst, Stakers gekraakt ! Een uiterst beknopte rechtshistorische analyse van de strafrechtelijke repressie van stakers in de 19de eeuw in België , in : D.Heirbaut, X. Rousseaux en A. Wijffels, *Histoire du droit et de la justice / Justitie- en rechts- geschiedenis*, Louvain-la-Neuve, PUL, 2010, 483-498.

Stakers gekraakt ! Een uiterst beknopte rechtshistorische analyse van de strafrechtelijke repressie van stakers in de 19de eeuw in België – Bruno Debaenst

Inleiding

Van 1857 tot 1861 werd Gent opgeschrikt door een schier eindeloze reeks langdurige, grootschalige stakingen die de stad op haar grondvesten deden daveren. Een halve eeuw later werden de stoffige sintels van dit sinds lang verstomde strijdtoneel weer opgerakeld en kortstondig aangewakkerd toen de socialistische voorman, Emile Vandervelde, in de hitte van een debat in de Kamer van Volksvertegenwoordigers naar zijn liberale collega's sneerde: « En 1858, c'était pourtant un libéral, ce bourgmestre de Gand qui allait au local de l'Association ouvrière confisquer le pauvre argent que les ouvriers tisserands gantois étaient parvenus à réunir pour créer un fonds de résistance. » Vandervelde verwees hiermee naar een gebeurtenis die in de arbeidershistoriografie van dat ogenblik symbool stond voor de ongenadige onderdrukking van de arbeidersklasse in de 19de eeuw¹. Aan de grondslag lag een staking die in 1859 uitgebroken was in drie fabrieken te Gent en waarbij de arbeiders een stakingskas aangelegd hadden, als broodnodige proviand om de barre stakingswinter te kunnen overleven. Aangesproken door de furieuze fabrieksbonzen, gaven Procureur des Konings de Villegas en onderzoeksrechter Fiers het volgende directe bevel aan politiecommissaris Willems²: « [...] de se rendre, accompagné du nombre d'agents dont il pouvait disposer, au lieu où se trouvait déposée la caisse de résistance, d'y avertir les assistants qu'il a à exécuter un ordre de justice et de saisir les sommes qui s'y trouvaient. En cas de résistance, rendant l'exécution de l'ordre impossible, il devait dresser procès-verbal et faire rapport au chef du parquet. » De stakingskas werd inderdaad op 20 maart 1859 met veel machtsvertoon en onder luid protest in beslag genomen. Het was slechts het startschot van de vervolging. Op 12 april 1859 werden niet minder dan 43 arbeiders tussen de 24 en 38 jaar voor de correctionele rechtbank van Gent gedaagd, waarvan 6 op beschuldiging van rebellie en 37 op grond van artikel 415 van het strafwetboek, het beruchte coalitieverbod. Procureur de Villegas verdedigde in hoogsteigen persoon zijn repressieve maatregelen voor de rechtbank. Acht van de arbeiders werden veroordeeld tot drie maanden, het merendeel werd – met verzachtende omstandigheden – veroordeeld tot acht dagen gevangenisstraf en vier werden vrijgesproken. Het ingestelde beroep was laattijdig. Terwijl de veroordeelden hun straf uitzaten, konden ze van achter de tralies alweer rook zien opwarrelen uit de vele Gentse fabrieksschouwen.

Het bovenstaande relaas is slechts één – weliswaar bijzonder specifieke – illustratie van het gebruik van strafrechtelijke repressie bij de afhandeling van arbeidsconflicten in de 19de eeuw. Het past perfect binnen het populaire beeld van de onderdrukte en miserabele 'classes laborieuses, classes dangereuses' die mede 'dankzij' de bereidwillige inzet van de sterke arm der wet van weleer onder de knoet gehouden werden. De vraag is in hoeverre dit gesimplificeerde beeld ook aan de complexe realiteit beantwoordt.

Eén manier om deze vraag te beantwoorden is via de historische microstudie van individuele arbeidsconflicten. Iedere sociaal conflict vormt immers een historisch feitencomplex dat uniek is door de contextualiteit van tijd en ruimte, met een eigen dynamiek en gekleurd door de personages, hun daden en motieven, hun onderlinge interactie, enz. Perrot omschrijft het als volgt: « Les grèves ont également une histoire singulière. Chacune d'elles est un scénario qui a un commencement et une fin, un théâtre et une mise en scène, des péripéties, plus ou moins mouvementées, des acteurs enfin qui déploient leurs gestes et leurs paroles³. » Men zou dus kunnen stellen dat de complexe historische werkelijkheid enkel via deze vorm van onderzoek waarheid zou kunnen worden aangedaan.

In dit artikel bewandelen we niettemin doelbewust een andere weg en gaan we op zoek naar de structurele achtergronden van de strafrechtelijke repressie van 'stakers' in de 19de eeuw. We benaderen hiertoe de strafbaarstelling als een voorloper van het sociaal strafrecht, die zich op het kruispunt van de wereld van de arbeid en deze van het strafrecht bevindt. Het geheel wordt hierbij schematisch gevisualiseerd in een theoretisch model, waarbij aandacht besteed wordt aan het arbeidsconflict, de collectieve actie en het daaropvolgend strafrechtelijk ingrijpen. Via dit model werden vervolgens een aantal casussen van de strafrechtelijke repressie van actievoerende arbeiders in de 19de eeuw bestudeerd. Op die manier hopen wij een beter begrip te krijgen van de interne logica van de strafbaarstelling(en) én van de toepassing ervan in de praktijk.

¹ Waarbij verwezen kan worden naar: J. DESTREE et E. VANDERVELDE, *Le socialisme en Belgique*, Paris, Giard et Brière, 1903.

² O. DE KERCHOVE DE DENTERGHEM, *La grève des tisserands Gantois en 1859*, Bruxelles, Bruylant, 1904, p. 37-38.

³ G. DENECKERE, 'De algemene staking in 1913. Geraffineerde conflictbeheersing aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog', *BTNG* 1991, 3-4, 452.

De arbeidsrelatie als potentiële bron van spanningen en conflict

De arbeidsrelatie tussen werkgever en werknemer(s) vormt steeds een potentiële bron van conflict, waarbij de arbeidsovereenkomst, de overeenkomst om onder gezag en tegen loon werk te verrichten, centraal staat⁴. Binnen deze arbeidsovereenkomst bestaat allereerst het loon uit een wankel, gespannen compromis van diametraal tegenstelde belangen: de werknemers wensen immers zoveel mogelijk loon te verkrijgen voor zo weinig mogelijk werk, terwijl de werkgevers net streven naar het opvoeren van de productiviteit en een vermindering van de kosten om een winstmaximalisatie te bereiken⁵. Ook het gezagsmoment dat voortvloeit uit de arbeidsovereenkomst⁶ en waarbij de werknemer de instructies van de werkgever dient op te volgen, is verre van neutraal en een potentiële bron van spanningen bij misbruik door de werkgever of bij contestatie door de werknemers⁷. Daarnaast zijn er nog tal van andere interne en externe factoren die de sociale vrede kunnen verstoren⁸.

Dergelijke verstoring van de sociale vrede kan eerst en vooral op informele wijze afgehandeld worden, bijvoorbeeld in de vorm van onderhandelingen tussen partijen. In de 19de eeuw konden de partijen voor bepaalde individuele geschillen - zoals in verband met loon of opzeg - ook bij de werkrechtshraden terecht⁹. Maar, in bepaalde gevallen kon er geen overeenstemming bereikt worden en escaleerde het conflict. In hoofde van de werkgevers kon dit bijvoorbeeld het ontslag betekenen van bepaalde werknemers of de lock-out, waarbij werknemers uit de fabriek geweerd werden. In hoofde van de werknemers kon dit leiden tot individuele acties zoals het (individuele) ontslag, of collectieve acties zoals bedrijfsbezetting, betoging, gezamenlijk ontslag, maar vooral stakingen, het neerleggen van het werk, als uiting van ongenoegen of als middel om de eisen kracht bij te zetten.

Op het kruispunt van twee werelden: de strafrechtelijke beteugeling van collectieve acties¹⁰

Het coalitieverbod heeft een zuivere 'pedigree' die ons rechtstreeks terugvoert tot de Franse revolutie, met illustere voorouders als het Decreet D'Allarde en de Wet Le Chapelier uit 1791¹¹. Het behoort tot de familie van wetten die uitgevaardigd werden om de heilige koe van de economische vrijheid te beschermen. Meer concreet stelt het coalitieverbod zich tot doel de vrije markt te laten spelen bij het individueel onderhandelen van de voorwaarden van het arbeidscontract, zowel bij de werkgevers als de werknemers. Elke manipulatie van deze onderhandelingen wordt aanzien als een inbreuk op de vrijheid, die strafrechtelijk beteugeld moet worden. Het

⁴ We hanteren hier de term arbeidsrelatie, maar even goed kunnen wij spreken van 'arbeidsverhoudingen', die door Blanpain omschreven worden als 'de verhoudingen tussen werkgevers en werknemers, individueel of collectief gegrepen. In ons systeem is dat: de verhoudingen tussen mensen die bevelen geven, leiding en controle uitoefenen ten aanzien van mensen die deze bevelen uitvoeren tegen betaling.' M. RIGAUX, *Staking en bezetting naar Belgisch recht. Juridische analyse van de werkstaking en de bedrijfsbezetting als vormen van sociale actie*, Antwerpen, Kluwer, 1979, p. 32.

⁵ Zie L.P. SUTENS, *De werkstaking in het publiekrecht van de landen der Europese Gemeenschappen*, Brugge, Die Keure, 1963, p. 9

⁶ Met de term gezag doelen wij voor alle duidelijkheid in deze context op een feitelijk en niet een juridisch gegeven. Het is pas met de wet op het arbeidscontract van 1900 dat de juridische term 'gezag' als dusdanig geïntroduceerd werd. K. NEVENS, 'De geboorte van het juridisch begrip 'gezag'. Een verhaal over de denkbeeldige grenzen van het arbeidsrecht', *Brood en Rozen*, te verschijnen in 2009.

⁷ P. HUMBLET, *De gezagsuitoefening door de werkgever. Een juridische analyse*, Antwerpen, Kluwer, 420 p.

⁸ Bij de interne factoren rekenen we onder andere gebrekkige arbeidsomstandigheden of ongewenst gedrag van de werknemer zoals het niet correct vervullen van de arbeid, het te laat komen, dronkenschap, enz. Externe factoren die de arbeidsverhoudingen onder spanning kunnen brengen zijn de economische conjunctuur, politieke spanningen, historische gebeurtenissen, enz.

⁹ Over de werkrechtshraden, zie: E. HOLTÖFER, *Beiträge zur Justizgeschichte der Niederlande, Belgiens und Luxemburgs im 19. und 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für europäische rechtsgeschichte, 1993, p. 82 ev. ; Meer algemeen in verband met de 19de eeuwse arbeidsrelaties: P. VAN DEN EECKHOUT, 'Van werkboekje tot arbeidscontract. De negentiende-eeuwse arbeidsrelaties revisited', *BTNG* 2005, 2-3, 153-200.

¹⁰ We spreken hier van collectieve actie als gezamenlijke actie van arbeiders, enigszins als synoniem voor 'sociale actie', die minderheden en groepen die binnen de maatschappij in een ondergeschikte positie verkeren de mogelijkheid biedt om zich te affirmeren en uit te drukken. M. RIGAUX, *op.cit.*, p. 33 ; Tilstra omschrijft 'collectieve actie' als 'het in collectief verband niet of niet op de normaal gebruikelijke wijze verrichten van de normale arbeidsprestaties'. L. TILSTRA, *Grenzen aan het stakingsrecht*, Deventer, Kluwer, 1994, p 14.

¹¹ Over de geschiedenis van deze strafbaarstelling: F. STEVENS, 'Het coalitieverbod in België (1795-1866)', in: *Liber Amicorum Roger Blanpain*, Brugge, Die Keure, 1998, 395-413.

coalitieverbod kan dan ook beschouwd worden als een voorloper van het sociaal strafrecht, waarbij het strafrecht ingeschakeld wordt om 'sociaalrechtelijke' belangen¹² te beschermen.

Het coalitieverbod was tussen 1810 en 1867 terug te vinden in de artikelen 414 tot 416 van het strafwetboek¹³. In artikel 415 wordt allereerst de 'coalition' vanwege arbeiders om terzelfdertijd het werk te (doen) staken, verboden: « toute coalition de la part des ouvriers pour faire cesser en même temps le travail dans un atelier ». Hiermee wordt ruwweg de klassieke staking geïllustreerd¹⁴. In het sociaal recht zijn er ongeveer evenveel definities van stakingen als er handboeken zijn. Toch lijken de meeste erg op elkaar, zodat de volgende definitie van werkstaking weerhouden kan worden: « *Het collectief tijdelijk neerleggen van het werk door werknemers omwille van een bepaalde reden* ». Om over een staking te kunnen spreken, moeten de volgende constitutieve elementen aanwezig zijn:

- 1) Het neerleggen van het werk: Dit is zowat het meest essentiële constitutieve element van een werkstaking, met name het staken van de overeengekomen arbeid. Dit komt overeen met de omschrijving « faire cesser en même temps le travail ».
- 2) Werknemers: Hieronder kan verstaan worden zij die onder loon en tegen gezag werken. In de omschrijving van art. 415 Sw is er sprake van 'ouvriers', in casu individuen die werken in fabrieken, ateliers, werkplaatsen en in het algemeen ten behoeve van de handel. Wat er niet onder begrepen wordt, zijn bijvoorbeeld landarbeiders en huispersoneel. 'Ouvriers' is dus beperkter dan hedendaagse 'werknemers': alle 'ouvriers' zijn werknemers, maar niet alle werknemers zijn 'ouvriers'.
- 3) collectief (versus individueel): Uit het begrip 'coalition' (wat letterlijk vertaald onderlinge samenspanning of vereniging betekent) kan afgeleid worden dat het om een collectieve actie gaat. Bij de strafrechtelijke benadering van het fenomeen wordt een staker niet bestraft wegens het 'individuele' staken van zijn arbeid aan zich, maar wel wegens zijn staken van de arbeid binnen het kader van een 'coalition'.
- 4) Tijdelijk: Staken is een actie die per definitie eindig is. Indien de bedoeling van het staken van de arbeid is om voor altijd het werk neer te leggen, is er geen sprake van staking, maar wel van collectief ontslag. De doelstelling van stakers is niet hun werk te verliezen – zij willen niet ontslagen worden. In de strafbaarstelling wordt deze voorwaarde niet vermeld. De strafbaarstelling uit artikel 415 Sw is met andere woorden ruimer dan wat vandaag onder 'staking' verstaan wordt. Ook arbeiders die het werk laten liggen teneinde collectief ontslag te nemen, worden in principe geïllustreerd.
- 5) Om een bepaalde reden: Doelgerichtheid. Ook deze bepaling wordt niet weerhouden in de strafbaarstelling, alhoewel het natuurlijk voor de hand ligt dat er altijd wel een bepaalde reden zal zijn voor de actie. Dit heeft wel belangrijke gevolgen: de strafrechter moet enkel nagaan of aan de voorwaarden van de strafbaarstelling voldaan is. Wat de – eventueel moreel te rechtvaardigen – oorzaak daarvan was, is in principe niet van belang voor de kwalificatie van het misdrijf.

¹² Met 'sociaalrechtelijke belangen' doelen wij op deze (juridische) 'spelregels' die de goede werking van de arbeidsverhoudingen moeten verzorgen, waarbij het in theorie zowel in het belang van de werkgevers als dat van de werknemers bedoeld is.

¹³ Het coalitieverbod was ook van toepassing op werkgevers (in artikel 414). In dit artikel bespreken wij enkel het coalitieverbod voor de arbeiders, omdat dit in de praktijk het belangrijkste was. Art. 415: « toute coalition de la part des ouvriers pour faire cesser en même temps le travail dans un atelier, empêcher de s'y rendre et d'y rester, avant ou après certaines heures et, en général pour suspendre, empêcher, enclouer les travaux, sera punie d'un mois au moins et de trois mois au plus. Les chefs ou moteurs seront punis d'un emprisonnement de 2 à 5 ans. » Art. 416: « Seront punis de la peine portée par l'article précédent et d'après les mêmes distinctions, les ouvriers qui auront prononcé des amendes, des défenses, des interdictions ou toutes proscriptions sous le nom de damnation et sous quelque qualification que ce puisse être, soit contre les directeurs d'ateliers et entrepreneurs d'ouvrages, soit les uns contre les autres. Dans le cas du présent article et dans celui du précédent, les chefs ou moteurs du délit pourront après l'expiration de leur peine, être mis sous la surveillance de la haute police pendant deux ans au moins et cinq ans au plus. »

¹⁴ Wij hebben onze definitie gebaseerd op de volgende definities in de literatuur: « De werkstaking is het collectief en geconcentreerd tijdelijk neerleggen van de bedongen arbeid, als dwangmiddel tot het bekomen van bepaalde voordelen », L. P. SUTENS, *op.cit.*, p. 1; « een werkstaking kan men juridisch omschrijven als het opzettelijk niet verrichten van de bedongen arbeid door een aanmerkelijke groep van werknemers met het oog op het bereiken van een bepaald doel. » W. VAN EECKHOUTTE, *Arbeidsrecht* 2004, Mechelen, Kluwer, 2004, p. 108; « een staking is het door werknemers of een groep werknemers opzettelijk tijdelijk niet verrichten van de bedongen arbeid, als dwangmiddel ter bereiking van een bepaald doel. Het is een collectief verschijnsel. Het bestaat in het geconcentreerd neerleggen van de arbeid. In de praktijk komt de staking neer op een economisch machtsmiddel om arbeidsvoorwaarden voor zichzelf of anderen te verbeteren. Nochtans zijn er ook stakingen met een politiek doel » L. P. SUTENS, *op.cit.*, p. 27; « Een werkstaking is het niet verrichten van de arbeidsprestatie door arbeiders, gebedigd als middel om hun werkgever of andere personen te bewegen een bepaalde daad te doen of na te laten, met de bedoeling aan de zijde van de arbeiders om den arbeid wederom te verrichten zodra het beoogde doel bereikt is. » L. TILSTRA, *op.cit.*, p. 10-11; zie ook A.J.D. SEELEN, *De werkstaking van ambtenaren*, 's Gravenhage, VUGA uitgeverij, 1967, p. 13; een meer historische definitie is: « La grève est une coalition d'ouvriers qui refusent de travailler tant qu'on ne leur aura pas accordé certaines conditions qu'ils réclament. » *Pandectes Belges*, volume 45, 396.

Verder wordt in de strafbaarstelling ook de vereniging van arbeiders geïllustreerd « pour empêcher de s'y rendre et d'y rester, avant ou après certaines heures et, en général pour suspendre, empêcher, enclouer les travaux ». Dit is een passe partout begrip, waarmee zowat alles bedoeld wordt dat het werk bemoeilijkt. In artikel 416 worden een aantal zaken opgesomd die vaak gepaard gaan met collectieve acties: « les ouvriers qui auront prononcé des amendes, des défenses, des interdictions ou toutes proscriptions sous le nom de damnation et sous quelque qualification que ce puisse être, soit contre les directeurs d'ateliers et entrepreneurs d'ouvrages, soit les uns contre les autres ». Deze omschrijving legt een rem op het gedrag van arbeiders tijdens collectieve acties.

Nadere analyse leert dat er in essentie drie verschillende 'coalitions' zijn. Als eerste 'coalition' is er de loutere samenkomst van arbeiders¹⁵. Wanneer de arbeiders tijdens hun samenkomst tot een gezamenlijk standpunt komen in verband met hun belangen en dit ook collectief gaan verdedigen bij de werkgever, is er een tweede soort 'coalition', deze om collectief te onderhandelen. Ten derde is er dan de 'coalition' van arbeiders bij het eigenlijke sociaal conflict, waarbij arbeiders samenspannen om/door gezamenlijk actie te voeren.

Hoewel hier soms verwarring over bestaat, heeft de wetgever nooit de loutere (onschuldige) vereniging van arbeiders strafbaar gesteld of willen stellen. Dit wordt zelfs met zoveel woorden gezegd in de aanhef van de wet Le Chapelier: « Il doit sans doute être permis à tous les citoyens de s'assembler¹⁶ ». In de rechtsleer luidde het als volgt: « Mais réduite à ce simple caractère, la coalition, soit qu'elle parte des maîtres, soit qu'elle parte des ouvriers, n'est point encore un délit. Pour qu'elle devienne un délit, il faut qu'elle soit accompagnée d'autres conditions que le législateur a soigneusement déterminées¹⁷. » Wat wel strafbaar gesteld werd, was de 'coalition' van arbeiders die leidde tot collectieve actie, waardoor het normale werk verstoord raakte: « En effet, si, comme tous les Belges, ils (= de arbeiders) pouvaient former entre eux des associations, leur coalition, c'est-à-dire le groupement en vue d'exercer une action en commun, constituait un délit¹⁸. »

Het verband tussen de drie onderscheiden 'coalitions' is er één van doelgerichtheid met als uitkomst de collectieve actie¹⁹. Dit kan sociaalrechtelijk verklaard worden aan de hand van drie onderscheiden rechten, namelijk het recht op vereniging, het recht op collectief onderhandelen en het recht op collectieve actie, die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn: arbeiders komen samen omdat zij gelijklopende belangen hebben, bijvoorbeeld omtrent het loon. Deze gelijklopende belangen kunnen uitmonden in een gezamenlijk standpunt, dat verdedigd kan worden tijdens collectieve onderhandelingen met de werkgever. Maar om collectief te kunnen onderhandelen is wel enige gelijkheid van machtspositie vereist, waarbij het recht op collectieve actie het enige ernstige middel is vanwege de verenigde arbeiders om druk op de ketel te kunnen zetten²⁰. Om het met de woorden van Blanpain te zeggen: « Collective bargaining without the right to strike amounts to collective begging²¹ ».

De strafbaarstelling 'coalitieverbod' is aldus eerst en vooral een verbod op 'collectieve actie' vanwege de werknemers. Dit impliceert dat het voorwerp van de strafbaarstelling op bepaalde vlakken ruimer en op andere vlakken beperkter is dan het hedendaagse begrip 'staking'. Zo zouden niet alle (hedendaagse) stakingen onder het coalitieverbod vallen, terwijl het 'coalitieverbod' heel wat meer omvat dan enkel een verbod op stakingen. De titel van dit artikel - stakers gekraakt - is dan ook niet helemaal correct: in plaats van 'stakers' zouden we moeten spreken van 'illegale collectieve actievoerders binnen de arbeidsrechtelijke sfeer'.

¹⁵ Dit kan gaan van een gezamenlijk kroegbezoek, over het organiseren of bijwonen van culturele activiteiten tot het gezamenlijk voeren van politieke actie. In meer gestructureerd verband kan de vereniging van arbeiders bijvoorbeeld leiden tot het oprichten van bijstandskassen in het geval van arbeidsongevallen, ziekte of overlijden.

¹⁶ *Bulletin du Conseil Supérieur de l'industrie et du commerce*, 1860-1861, I, Bruxelles, Imprimerie de Th. Lesigne, 1862, p. 335-336.

¹⁷ J.-R. CLOES et R. BONJEAN, *Jurisprudence des Tribunaux de première instance en matière civile, commerciale et correctionnelle des Justices de paix et de simple police*, Liège, Blanchard, kol. 281.

¹⁸ ALEXANDER, F., CORNIL M., ERNST-HENRION M.-L. et MARCELIS, F., *Genèse du droit social au cours du XIXe siècle*, Gand, Snoeck-Ducaju, 1963, p. 126.

¹⁹ Vandaar dat het louter samenkomen om een gezamenlijk standpunt in te nemen of het uiten van dit gezamenlijk standpunt tegen de werkgever theoretisch strafrechtelijk reeds beschouwd kan worden als een poging of begin van uitvoering van het misdrijf beschreven in de artikelen 415-416 Sw, waardoor de eerste twee categorieën van 'coalitions' – net als de collectieve actie an sich – de jure ook potentieel strafbaar werden.

²⁰ 'Arbeidsverhoudingen blijven dus machtsverhoudingen tussen partijen die niet even machtig zijn. In de arbeidsverhoudingen is en blijft de werkgever als eigenaar van de productiemiddelen de sterkste partij. Een belangrijke functie van de sociale actie en de werkstaking zal erin bestaan binnen zekere perken dit machtsonevenwicht te doorbreken om de sterkere partij tot dialoog te dwingen.' M. RIGAUX, *Staking en bezetting naar Belgisch recht. Juridische analyse van de werkstaking en de bedrijfsbezetting als vormen van sociale actie*, Antwerpen, Kluwer, 1979, p. 32.

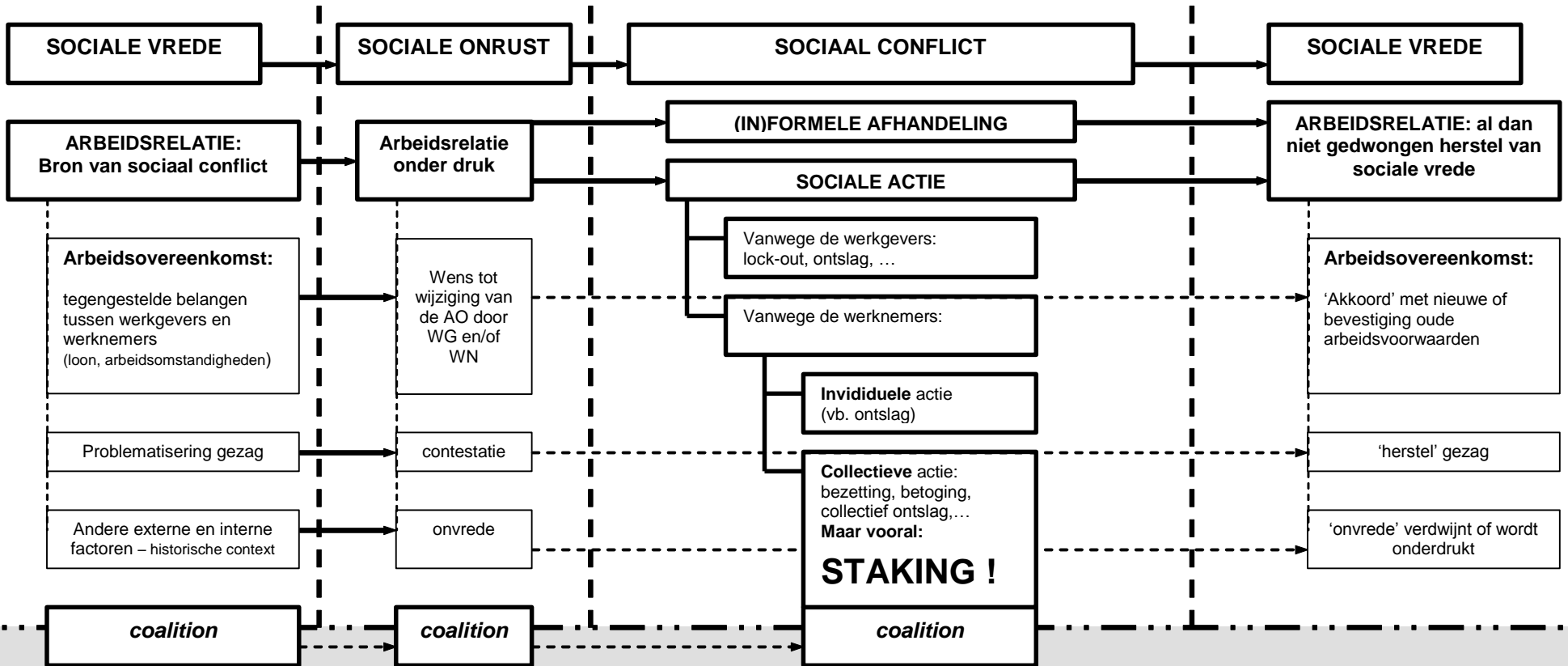
²¹ L. TILSTRA, *Grenzen aan het stakingsrecht*, Deventer, Kluwer, 1994, p. 2.

Aan het verbod op de 'coalition' kwam een einde met de wetwijziging van 1866. Nu kregen de arbeiders officieel 'carte blanche' om zich te verenigen, waardoor onder andere de georganiseerde vakbewegingen konden ontstaan, die de belangen van de werknemers op het niveau van de werkgevers verdedigden. Een ander gevolg van de wetwijziging was dat ook de vreedzame collectieve actie voortaan mogelijk gemaakt werd. Wel stelde een nieuw artikel 310 strafwetboek nog steeds een ruim gamma aan gedragingen die vaak gepaard gaan met collectieve acties strafbaar, zoals geweldsdaden, beledigingen of bedreigingen, boetes, verwijten en verboden of voorschriften aan werkgevers en andere werknemers²². Zelfs loutere samenscholingen in de nabijheid van de fabrieken of de verblijfplaatsen van de werkgevers werden al beschouwd als een aanslag op de vrijheid. In de praktijk bleef er dus boven de hoofden van de arbeiders een zwaard van Damocles hangen, dat zich bij de minste schijn van gewelddadigheid ongenadig bovenop hen kon storten.

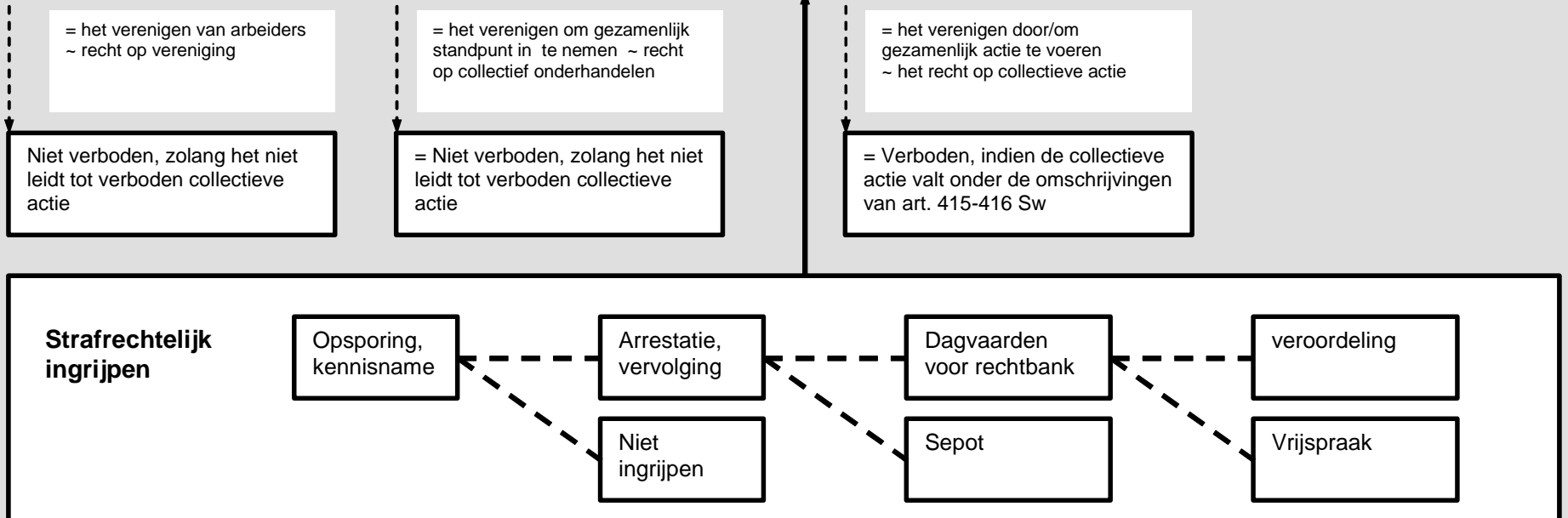
Op basis van het bovenstaande kan er een theoretisch model opgesteld worden van de strafrechtelijke sociaal-conflict-afhandeling, dat visueel voorgesteld kan worden in het hiernavolgend schema.

²² Art. 310 Sw : « sera puni d'un emprisonnement de huit jours à trois mois et d'une amende de vingt six francs à mille francs ou d'une de ces peines seulement, toute personne qui, dans le but de forcer la hausse ou la baisse des salaires, ou de porter atteinte au libre exercice de l'industrie ou du travail, aura commis des violences, proféré des injures ou des menaces, prononcé des amendes, des défenses, des interdictions ou toute proscription quelconque, soit contre ceux qui travaillent, soit contre ceux qui font travailler. Il en sera de même de tous ceux qui, par des rassemblements près des établissements où s'exerce le travail ou près de la demeure qui le dirigent, auront porté atteinte à la liberté des maîtres ou des ouvriers. »

S
o
c
i
a
l
r
e
c
h
t

S
t
r
a
f
r
e
c
h
t

Sociaal conflict, collectieve actie en strafrechtelijke repressie in de praktijk

Aan de hand van de bovenstaande theoretische inzichten hebben wij een aantal 19de eeuwse casussen geanalyseerd van de strafrechtelijke repressie van actievoerende arbeiders op basis van het coalitieverbod en artikel 310 van het strafwetboek²³. Gezien de noodgedwongen beperkte omvang van dit artikel kunnen wij hier helaas enkel de grote lijnen en besluiten weergeven²⁴.

Het sociaal conflict

In de bestudeerde casussen hebben we vele sporen teruggevonden van het onderliggende sociaal conflict, waarbij meestal een onderscheid gemaakt kan worden tussen zogenaamde defensieve en offensieve collectieve acties. Defensieve collectieve acties ontstaan wanneer het sociaal conflict veroorzaakt wordt door een éézijdige wijziging van de arbeidsvoorwaarden door de werkgever. Met stip op een stond hier het drukken van de loonkost, bijvoorbeeld door het verminderen van het dagloon, het stukloon of het uurloon.²⁵ Een ander voorbeeld betrof een éézijdige wijziging van het werkreglement, waarmee de werknemers niet wilden instemmen. In de onderzochte casussen was hierbij van een 'onderhandelingsproces' meestal geen sprake en werden de werknemers eenvoudig voor een voldongen feit gesteld, waarop ze (spontaan) reageerden door het voeren van verschillende vormen van collectieve actie.

Wanneer de werknemers zelf een wijziging van de arbeidsvoorwaarden vroegen en hiertoe gezamenlijk actie voerden is er sprake van een offensieve collectieve actie. Ook in dit geval vormden looneisen de voornaamste oorzaak. Dit ligt voor de hand, aangezien het loon voor de werknemers het belangrijkste bestanddeel van de arbeidsovereenkomst vormde. Een andere, nauw verwante eis was het verminderen van het aantal werkuren per dag met behoud van loon. Daarnaast kon ook het gevoerde personeelsbeleid een mogelijke bron van sociaal conflict vormen: arbeiders konden protesteren tegen het ontslag of aanwerven van bepaalde werknemers. In nog andere gevallen leken een verziekte werksfeer en persoonlijke rancunes de oorzaken geweest te zijn van het conflict.

Tijdens en na het formuleren van de eisen kon er eventueel een onderhandelingsproces ontstaan, met verschillende mogelijke uitkomsten. Het eenvoudigste was als er toegegeven werd door één van de twee partijen, waarna de rust kon terugkeren. Vaak werd een afwachtende houding ingenomen.

De collectieve actie

Het voornaamste actiemiddel was het staken van de arbeid, ook wel omschreven als « het werk laten staan ». Dat dit soms in een ludieke sfeer gebeurde, moge blijken uit de getuigenis van de staking van een aantal vrouwelijke arbeidsters van twee katoenspinnerijen in oktober 1832 die al « zingende met eenen speelman aen het hoofd door de straten » liepen.²⁶ Maar in het merendeel van de gevallen was er een grimmige sfeer en werden geweld of bedreigingen niet geschuwd. Deze konden een algemeen karakter hebben, omschreven als 'buytenspoorigheden'²⁷ of gericht zijn tegen de werkgevers of hun handlangers. Het gros van de bedreigingen en geweldplegingen was evenwel gericht op andere arbeiders, om hen aan te porren mee te doen aan de collectieve actie. Succes kon immers enkel maar bereikt worden als de arbeiders één front vormden en als het werk volledig

²³ Ons bronnenmateriaal bestond voornamelijk uit gepubliceerde (fragmenten van) strafrechtsdossiers uit de periode tussen 1831 en 1884, die terug te vinden zijn in drie bronnenpublicaties van Wouters. H. WOUTERS, *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1831-1853)*, Leuven, Editions Nauwelaerts, 1963, 3 dln. ; H. WOUTERS, *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1853-1865)*, Leuven, Editions Nauwelaerts, 1966, 3 dln. ; H. WOUTERS, *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging ten tijde van de 1^e internationale (1866-1880)*, Leuven, Editions Nauwelaerts, 1970, 3 dln. Daarnaast hebben we af en toe ook gebruik gemaakt van het werk van Scholl, die het fenomeen van de stakingen in de 19de eeuw bestudeerd heeft op basis van krantenonderzoek. S.H. SCHOLL, *Bijdragen tot de geschiedenis der Gentse arbeidersbeweging*, Brussel, S.V. Arbeiderspers, 1957, 279 p.

²⁴ Voor de concrete bronnenverwijzingen verwijst de auteur naar zijn (onuitgegeven) licentiaatsverhandeling die in 2006 neergelegd werd tot het behalen van de graad van licentiaat in de criminologie aan de Universiteit Gent en die aldaar te consulteren is.

²⁵ Een andere manier om de lonen de facto te verlagen was door de werktijden te verlengen of door allerhande slinkse truiken toe te passen.

²⁶ S.H. SCHOLL, *op.cit.*, p. 93. Een ander voorbeeld: « *mes dits ouvriers quittèrent leur ouvrage pour aller déjeuner. Ils se rendirent au cabaret nommé Le Duc pour y boire, comme cela leur arrivait souvent. Mais au lieu de retourner à l'atelier, ils se sont mis à jouer aux palets.* » Werkstaking in de ijzersmelterij M. Meulemans te Koekelberg, 17 augustus 1842, H. WOUTERS, *op.cit.*, I, p. 308.

²⁷ S.H. SCHOLL, *op.cit.*, p. 74

stilgelegd werd. Enkel op die manier werd de werkgever financieel geraakt en kon hij gedwongen worden op de eisen in te gaan. De bedreigingen waren meestal impliciet, maar in bepaalde gevallen werden de medewerkers aangespoord het werk te laten staan onder expliciete bedreigingen met geweld, wat een uiterst doeltreffend middel bleek te zijn. Als de bedreigingen niet hielpen, werd de daad bij het woord gevoegd. Het werd in ieder geval niet gesmaakt wanneer collega-arbeiders een deloyale houding ten toon spreidden ten aanzien van de collectieve actie. Hetzelfde gold voor nieuwe werknemers die hun plaats op het werk kwamen innemen. Stakingsbrekers werden opgezocht of opgewacht voor en na het werk en afgeranseld, zelfs als zij – als kostwinner – vaak gegronde redenen hadden om te blijven werken. Andere manieren om het werk te beletten waren sabotagetechnieken en het blokkeren van de toegang tot de werkplaats.

Naast geweld komt uit het gevoerde onderzoek verder steevast naar voor dat alcohol een bijzonder belangrijke rol gespeeld heeft bij collectieve acties in de 19de eeuw. In bepaalde gevallen werd het gebruikt om mensen te overhalen mee te doen. Dronkenschap staat ook vaak in rechtstreeks verband met het uiten van beledigingen of het plegen van geweld. Voeg daarbij dat arbeidersoverleg zich dikwijls in ‘cabarnets’ afspeelde en dat deze etablissementen de uitgelezen plaatsen waren om zich op te houden tijdens collectieve actie.

Aan de basis van ieder sociaal conflict lagen individuen die zich niet wensten neer te leggen bij de bestaande toestand en die de motor vormden achter de collectieve actie. Zij werden door de strafbaarstelling omschreven als ‘chefs’ of ‘moteurs’. Het is niet eenvoudig om een eenduidig beeld te schetsen van deze stakingsleiders. Waren zij roekeloos of moedig? Waren het opstokers of nobele verdedigers van terechte eisen? Waren het ‘belhamels’ of de natuurlijke elite van hun beroepsgroep? Afhankelijk van geval tot geval kan deze vraag anders beantwoord worden. In de onderzochte gevallen waren het meestal arbeiders van de onderneming zelf, maar soms kwamen zij ook van daarbuiten.

De uitkomst van de collectieve actie kon succesvol zijn, wanneer de werkgevers over de brug kwamen en de eisen inwilligden in de hoop dat hiermee de rust kon terugkeren. Maar in veel gevallen kwam het niet tot een spontane overeenkomst en werd er opgetreden door de strafrechtsinstanties.

Het ingrijpen van de opsporings- en vervolgingsinstanties²⁸

De opsporings- en vervolgingsinstanties werden dikwijls op de hoogte gebracht van de collectieve acties via een mondelinge of schriftelijke klacht vanwege de werkgever(s). Hierbij vroegen de werkgevers om de stakers te vervolgen om een duidelijk signaal te geven en om een einde te stellen aan de aanslepende sociale conflicten. Soms werd bescherming gevraagd van de gewapende macht tegen het arbeidersgeweld. In één geval werd de procureur verzocht een huiszoeking te laten verrichten op zoek naar documenten die een coalitie konden bewijzen.

Eens verwittigd van een collectieve actie, spoedden de ordediensten zich meteen ter plaatse. Ter plekke probeerden zij eerst via bemiddeling de rust te doen terugkeren, vaak met goed gevolg. Deze bemiddeling kon zich afspelen tussen werkgever en –nemers, maar in de meeste gevallen richtte de aandacht zich uitsluitend op de werknemers, met het doel hen in te tomen. Zij werden op de wet gewezen en kregen soms een fikse uitbrander. Indien nodig werd bedreigd met arrestaties, wat een uiterst efficiënt middel bleek te zijn. Wanneer bemiddeling geen oplossing bracht, grepen de ordediensten met harde hand in. Arbeiders werden aangehouden voor ondervraging, maar meestal was de aanhouding bedoeld om de opstand de kop in te drukken, waarbij vooral de leiders gevisieerd werden. Hun arrestatie volstond meestal om de rust te doen weerkeren. In bepaalde gevallen kon men de leiders evenwel niet aanduiden of arresteren. De arbeiders lieten zich ook niet altijd als gewillige lammetjes naar de slachtbank leiden, waardoor het optreden van de vervolgingsinstanties niet altijd even rimpeloos verliep. Agenten werden beledigd of zelfs aangevallen. Er waren schermutselingen, soms zelfs met dodelijke afloop.

De ordediensten traden ook preventief op, door wachtposten uit te zetten aan de fabrieken of door troepen ter plaatse te laten. Politie en parket stonden bij hun acties in nauw overleg met de bestuurlijke overheden, zoals burgemeester en provinciegouverneur, die tussenkwamen om de rust te doen terugkeren of opdracht gaven tot actie. Ook tussen de overheden onderling was er druk overleg. Tijdens het onderzoek probeerde het parket voldoende bewijzen te verzamelen om aan te voeren voor de rechtbank. Op basis hiervan werd beslist om al dan niet tot dagvaarding voor de rechtbank over te gaan.

²⁸ We hanteren hier doelbewust de algemene term ‘opsporings- en vervolgingsinstanties’. De 19de eeuw kende een pléjade aan verschillende instanties die ingezet konden worden om de orde te handhaven, waaronder de politie, de stadswachten, de rijkswacht, de burgerwachten (gardes civique), de pompiers, het leger, de marechaussées (in de Nederlandse periode), veiligheidsagenten (gardes de sûreté), veldwachters (champêtres), enz.

Arbeiders voor de strafrechter

Voor de strafrechtbank werden het sociaal conflict en de collectieve actie gereconstrueerd, waarbij de rechters de beschikking hadden over het strafdossier, met hierin onder andere de klacht van de werkgever(s), de processen-verbaal opgesteld door de politie en de aanklacht. Er werden ook getuigen à charge en à décharge gehoord.

Bij analyse van de straftoematingspraktijk vallen een aantal zaken op. Wanneer de werkgevers hun klacht ingetrokken hadden bijvoorbeeld, werd er normaal van verdere vervolging afgezien. In casu was de sociale rust telkens teruggekeerd en strafrechtelijke vervolging zou de gemoederen nodeloos opnieuw verhitten. Uit het onderzoek naar de stakingen komt verder naar voor dat defensieve collectieve acties, bijvoorbeeld na een éézijdige loonsverlaging door de werkgever, meestal door de rechtbank – terecht – niet als overtredingen van het coalitieverbod beschouwd werden. Hetzelfde kan gezegd worden van bepaalde gevallen van sociaal conflict zonder meer, waarbij geen geweld gebruikt werd. Het coalitieverbod werd ook niet overtreden als een arbeider bij iemand anders ging werken omdat die beter betaalde. Voor de rechters moet het soms een moeilijke afweging geweest zijn om te beslissen of bepaalde gedragingen onder het coalitieverbod vielen of niet en in veel gevallen werden arbeiders vrijgesproken omdat er niet voldoende bewijzen of aanwijzingen van schuld waren. In andere gevallen werden de arbeiders wel bestraft, maar om andere redenen dan het coalitieverbod, bijvoorbeeld wegens wanordelijkheden of rebellie. Indien een overtreding van het coalitieverbod vastgesteld werd, sprak de rechtbank meestal lichte straffen uit in de vorm van boetes. Verzwarende omstandigheden waren het gebruik van bedreigingen of geweld. Zoals te verwachten valt vanuit de strafbaarstelling, werden de leiders in de praktijk zwaarder aangepakt in vergelijking met de simpele volgelingen die vrijgesproken werden of lichtere straffen kregen.

Na de afschaffing van het coalitieverbod, werden de arbeiders niet meer vervolgd wegens overtreding van het coalitieverbod, maar wel wegens de aanslag op de vrije uitoefening van de arbeid en de industrie. Het resultaat was dat stakingen die zonder geweld verliepen niet meer bestraft werden. De arbeiders waren zich wel degelijk bewust van de gewijzigde wetgeving en hielden er rekening mee, zoals blijkt uit de verklaring van één van hen in 1872²⁹: « je sais que la loi ne permet pas d’user de menaces ou de violences pour empêcher le travail, aussi je me garderai d’employer un moyen semblable ». Aan de andere kant werden gewelddaden en bedreigingen bij collectieve acties, ook omschreven als baldadigheden, wel nog steeds bestraft.

Ter besluite : enkele hypotheses en vaststellingen

Na het theoretisch model toegepast te hebben op de strafrechtspraktijk in verband met het historisch misdrijf ‘coalitieverbod’ en opvolgster, is het tijd voor enkele vaststellingen en hypotheses.

Centraal staat de collectieve actie van de werknemers, die een uiting is van het sociaal conflict tussen de twee partijen van de arbeidsovereenkomst. Alhoewel dit conflict in wezen meestal een louter privaatrechtelijk geschil betreft tussen werkgever en werknemers omtrent de modaliteiten van de arbeidsovereenkomst, heeft de strafwetgever vanaf de Franse Revolutie en later geoordeeld dat aan de ‘vrijheid’ om de modaliteiten van de arbeidsovereenkomst individueel overeen te komen, niet mocht geraakt worden. Meer bepaald werd geoordeeld dat de collectieve actie van de werknemers als middel om druk te zetten ontoelaatbaar is en werd het nodig geacht deze ‘inbreuk op de economische vrijheid’ via een strafbaarstelling te beteugelen. Op die manier heeft een specifieke categorie van privaatrechtelijke geschillen, de arbeidsconflicten, een publiek- en strafrechtelijke finaliteit gekregen.

De werkgevers hebben van deze strafbaarstelling in de praktijk dankbaar gebruik gemaakt om zich te beschermen tegen collectieve acties, om zich zo manu militari opnieuw van de sociale vrede te verzekeren. Dit blijkt uit het grote aantal klachten waarmee de werkgevers de opsporings- en vervolgingsinstanties verzochten op te treden tegen een collectieve actie van hun werknemers. In veel opzichten kan het coalitieverbod dan ook als een ‘klachtmisdrijf’ aanzien worden, niet in de strikt juridische zin van het woord, maar wel feitelijk. Een andere, belangrijkere indicatie dat het om een klachtmisdrijf gaat is de vaststelling dat de strafrechtsinstanties in iedere schakel van de strafrechtsketen – van de opsporing tot de straftoemeting – rekening hielden met de verzuchtingen van de werkgevers. Als deze bijvoorbeeld besloten hun klacht weer in te trekken – omdat de sociale vrede opnieuw ingetreden was en een verdere vervolging enkel opnieuw olie op het vuur zou gieten – gaven de strafrechtsinstanties hier meestal gewillig gevolg aan. Een van de essentiële kenmerken van een

²⁹ Staking van de steenhouders bij de bouw van het justitiepaleis te Brussel, begin september 1872, H. WOUTERS, *op.cit.*, III, p. 489-491.

klachtmisdrijf is net dat met het intrekken van de klacht ook het misdrijf en de vervolging ervan, komt te vervallen.

Deze specifieke strafbaarstellingen waren aldus een handig wapen in de handen van de werkgevers, dat ingeschakeld kon worden telkens als daar behoefte aan was. Toch komt uit het onderzoek naar voor dat bij deze vaststelling enige nuanceringen aangebracht moeten worden omtrent de rol en interne logica van het strafrechtsoptreden.

In de fase van opsporing en vervolging van collectieve acties waren er grotendeels gelijklopende belangen tussen de ordediensten en de werkgevers. Voor de werkgevers ging het in de eerste plaats om het herstel van de sociale vrede, om privaatrechtelijke belangen dus. Het hardhandig onderdrukken van de collectieve actie, de staking bijvoorbeeld, betekende voor de werkgever in de eerste plaats een efficiënt hervatten van het werk en een snelle beëindiging van een fase van puur financieel verlies. Maar aan de collectieve acties van de werknemers waren ook publiekrechtelijke aspecten verbonden : een meute losgeslagen, opgehitste en dronken arbeiders was niet alleen vervelend voor de betrokken werkgevers, maar betekende eveneens een reëel gevaar voor de openbare orde. De vele voorbeelden van geweld en bedreigingen die teruggevonden werden in de onderzochte casussen illustreren dit. Maar alhoewel de belangen grotendeels congruent zijn, vallen ze toch niet helemaal samen. Het was overigens deze vermenging van publieke en private belangen die ervoor zorgde dat het coalitieverbod als strafbaarstelling moeilijk te verdedigen bleef. Dit wordt mooi geïllustreerd door de invoering van artikel 310 van het strafwetboek. Op dat ogenblik werd namelijk een scherp(er) onderscheid gemaakt tussen de (vreedzame) collectieve acties die thuishoorden in de privaatrechtelijke sfeer – en niet langer bestraft werden – en de collectieve acties die leidden tot inbreuken op de openbare orde: gewelddaden, beledigingen, bedreigingen en afpersingen.

In de fase van de straftoemeting wordt de divergentie tussen de publieke en private belangen bij de toepassing van het coalitieverbod zelfs nog veel duidelijker. Zo valt het grote aantal vrijspraken op bij de zogenaamde defensieve collectieve acties, namelijk deze acties die (slechts) een reactie waren op een éézijdige wijziging van de voorwaarden van de arbeidsovereenkomst door de werkgever. Dit valt enerzijds te verklaren door een correcte lezing van de wettekst. Deze betugelde immers enkel de acties van de arbeiders die actief een wijziging in hun voordeel wilden van de voorwaarden van de arbeidsovereenkomst. Een wens tot behoud van een bestaande situatie valt daar in wezen niet onder. In dergelijk geval zijn de arbeiders immers geen actoren, maar eerder re-actoren op een daad van agressie van hun werkgever. Vanuit menselijk oogpunt valt eveneens gemakkelijker begrip op te brengen voor dergelijke (re)acties.

Zeker op het vlak van de straftoemeting blijkt er dus een duidelijke divergentie tussen de private belangen van de werkgevers en het zogenaamde openbaar belang, vertegenwoordigd en verdedigd door het straftribunaal.

In de praktijk zal het misschien niet veel uitgemaakt hebben voor de arme arbeider die strafrechtelijk ‘gekraakt’ werd, maar de houding van de strafrechtsinstanties lijkt dus meer bepaald geweest te zijn door haar interne logica dan door een meeheulen met de werkgevers en een a priori negatieve houding ten aanzien van de ‘classes laborieuses, classes dangereuses’. Vanzelfsprekend moet nog diepgaander onderzoek gevoerd worden om deze hypothese te verifiëren.